

SEBŐK SZILÁRD

Négy évtized az egyetemen Lanstyák István nyelvész jubileumára

Lanstyák István idén júliusban töltötte be 65. életévét. Az évforduló ugyan nem tartozik a legkerekebbek közé, mégis talán az egyik legkülönlegesebb a Tanár úr életében, mivel ugyanebben a nyári időszakban vonult nyugdíjba, és fejezte be 38 éves egyetemi tanári munkásságát a pozsonyi Comenius Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén. Kollégái augusztus 27-én köszöntek el tőle, a kar dékánja pedig egy emlékérem átadásával mondott köszönetet oktatói és kutatói tevékenységéért, mellyel nagyban hozzájárult a tanszék, a kar és az egyetem tudományos színvonalának emeléséhez.

Tizenhét éves ismeretségünk alapján azonban tudom, hogy a Tanár úr nem szeretti, ha olyan „zengzetes” szavakkal beszélnek róla és tevékenységéről, mint az utóbbiak, vagy ha professzor urazzák, ezért az iránta érzett tiszteletből, és mert születésnapja is volt, nem hozom őt ilyen helyzetbe, és kissé közvetlenebbül köszöntöm, mint ahogy azt talán az efféle írások műfaja megkívná.

Lanstyák István nevével még azelőtt találkoztam, hogy beiratkoztam volna az egyetemre. Egy akkori hallgató mesélt róla, hogy a tanár úr óráival majd vigyázzak, mert nagyon fel kell rájuk készülni. Az egyetemre kerülve beláttam, igaza volt. A hangtan, vagy ahogy kissé pontatlanabban nevezték, „a fonetika” volt az az óra, amelyre a legtöbbet készültünk, és amelyből a vizsgaidőszak végére talán a legtöbbet tudtunk. Voltak, akik éppen ezen az órán tudatosították, hogy az egyetem nem a középiskolai évek elnyújtását jelenti, és feltették maguknak a kérdést, megvan-e bennük a kellő elszántság ahhoz, hogy sok munkával a magyar nyelv szakértőivé váljanak. Mikor az egyetemre kerültem, a Tanár úr már – ahogy bizalmasan mondani szokás – „legenda” volt a tanárok között. És ez alatt egy olyan jelentős tanárszemélyiséget kell érteni, akinek a híre megelőzi az első fonetikaórát. Ez, mint utaltam rá, az én esetemben is így történt. Bár akkor még nem tudtam, és csak a diákéveim során kezdtem tudatosítani, hogy aki tanít bennünket, az nemcsak tanárszemélyiség, hanem a szakmán belül is „legenda” – ezúttal egyfajta 'sztárnyelvész' jelentésben –, minimum az országhatáron átívelő magyar nyelvészközösség berkeiben, de a szlovák és cseh szociolingvisták

között is. Nem véletlenül. Olyan folyamatok elindítása vagy jelentős továbblendítése kapcsolódik a nevéhez, amelyek – most már kellő időtávlattól kijelenthetjük – a magyar szociolingvisztika alakulását döntően befolyásolták. Nem csak nálunk, Magyarországon is.

Az első, és máig meghatározó felismerése már a '90-es évek elején napvilágra került: az akkor még egyeduralkodónak számító szlovákiai és magyarországi nyelvvelőőknek (akik egyébként sokszor tekintélyes nyelvészek is voltak) tudtára adta, hogy a beszélők állandó javítgatása, hibáztatása, egyes nyelvhasználati jelenségek pellengérré állítása nem vezet sehová, sőt kifejezetten káros, ezért szemléletváltásra van szükség. A rá jellemző jóakarással kimondta: el kell fogadnunk azt, ahogy az itteni magyarok beszélnek, és beszédmódjukat helyi sajátosságként, nem pedig hibaként kell értelmezni. Azt kell megnézni, hogy nyelvészként mit tehetünk azért, hogy a szlovákiai, de más határon túli magyarok is jól érezzék magukat, mikor magyarul beszélnek. Felismerte: ha nem így járunk el, akkor majd szívesebben választják a szlovákok, amelynek amúgy is a standard változatát tanulják meg, vagy ha mégsem, akkor a nyelvi önbizalmukat vesszük el. Az eredmény mindkét esetben egyforma, amit egy jó adag ironiával úgy foglalhatnánk össze, hogy megvédtük „a” nyelvet a saját beszélőitől. Lanstyák István feltette a kérdést, vajon tényleg ez lenne-e a cél. Vagy: inkább segítségük bővíteni a szlovákiai magyar beszélők nyelvi repertoárját, hogy Magyarországon se érje őket meglepetés, és ne okozzunk nekik büntudatot vagy kisebbségi érzést azért, mert egy a standardtól eltérő nyelvváltozatot beszélnek! Ez a '90-es évek elején nagyon új gondolatnak számított (előtte még Tolcsvai Nagy Gábor tett fel hasonló kérdéseket), és olyanira felkavarta a nyelvvelőés állóvizét, hogy – nem túlzás állítani – az elmúlt évtizedek legnagyobb nyelvészvitája bontakozott ki belőle.

Abban az időszakban ünnepeltünk lényegében pályakezdő volt. Adjunktusként dolgozott az egyetemen egy kisdoktorival (PhDr.), az időszak talán legismertebb szlovákiai magyar nyelvvelője és leíró nyelvésze, Jakab István mellett, aki egyben az egyik legnagyobb vitapartnere is lett. De a látszat ellenére nem valamiféle tanszéken belüli véleménykülönbség publikálásáról volt szó, hanem egy útkereszteződésről, amelyben a nyelvvelőés korábbi hagyománya tarthatatlanná vált, s így határon innen és túl el kellett döntenie, merre tovább. Voltak, akik továbbra is a folytatás mellett érveltek, Jakab mellett például Deme László, Grétsy László vagy Kemény Gábor, és voltak, akik Lanstyák István mellé álltak – többek között Kontra Miklós vagy Sándor Klára –, és támogatták az elképzeléseit. A Tanár úr persze sosem kérne ilyesmit senkitől, és úgy tűnik, igazából nem is akart közvetlenül részt venni a vitában. Írásai alapján inkább arra következtethetünk, hogy a vita az új szemlélet részleteinek minél alaposabb kidolgozására készítette őt. Elsősorban ezzel foglalkozott. Kollégájával, Szabó Mihály Gizellával empirikus kutatásokba kezdett. Nagy köteg kérdőívvel járták az országot, hogy – ilyen-olyan *ad hoc* példálózás helyett, ami az akkori nyelvvelőésre volt jellemző – valós adatok alapján térképezzék fel a szlovákiai magyar nyelvhasználat jellemzőit.

Mai szemmel nézve – mikor elsősorban a publikációk mennyiségével van mindenkinek elszámolnivalója – szinte hihetetlen az a tömörség és alaposság, amit a *Magyar nyelvhasználat – iskola – kétnyelvűség* c. 1997-ben megjelent könyvünkben látunk, és ahogy az adatok – bármiféle retorikai trükkök nélkül – önmagukért „beszélnek”, alapjaiban rengetve meg a nyelv művelő munkák megállapításait. De ezekkel a szerzők nem szállnak különösebb vitába – inkább csak összehasonlítanak. Pár év elteltével az látszik, hogy igazából nincs is min vitatkozni. Ekkor már egyértelmű, hogy a kérdés eldöntése nem csak az érvekről szól: eltérő szemléletről van szó. Vannak nyelvészek, akik a hűvös emberek nyelvhasználatát akarják jobban megérteni, és vannak, akiket az ideális beszélő vagy az ideális – megjegyzem: nem létező – nyelv érdekli. Lanstyák István egyértelműen az előbbi csoportba tartozik. Sorban jelentek meg munkái a kétnyelvűségről, a nyelvérinkezésről, a nyelvoktatásról vagy a szlovákiai magyar nyelváltozatról. Közülük talán *A magyar nyelv Szlovákiában* (2000) c. kötet vált a legismertebbé, amely a Kárpát-medencében élő határon túli magyarok nyelvi helyzetét feldolgozó könyvsorozat tagjaként jelent meg.

A Tanár úr ugyanakkor a kutatás mellett azt is belátta, hogy bár a nyelvhasználati adatok elengedhetetlen részei a nyelvészeti tevékenységnek, önmagukban nem mindig elegendők. Az emberek kerülhetnek olyan helyzetbe, hogy nyelvi tanácsra van szükségük, és kikérik a nyelvész véleményét. A legtöbben valószínűleg nem elégednek meg egy kérdőíves kutatás százalékos eredményeivel. Ezért a nyelvhasználati folyamatok ismerete mellett a nyelvésznek olyan elvek is szüksége van, amelyek a nyelvi változások bizonyos tendenciáit erősíteni, másokat gyengíteni fogják. A nyelvész nem adhat esetleges válaszokat, tudnia kell, hogy tanácsa milyen nagyobb folyamatok közegébe illeszkedik. El kell döntenie, hogy egy konkrét esetben mi a célszerűbb: a magyarországi mintát követni, vagy inkább a helyi nyelváltozatot erősíteni. Elvek kellene, amelyek egy meghatározott mederbe terelik a nyelvi tanácsadást és ismeretterjesztést. Vagyis: szükség van nyelvtervezésre.

Létrejött a Gramma Nyelvi Iroda, amely összekapcsolta a szlovákiai magyar nyelvészeti tanszékeket, ezzel együtt pedig az elméleti és empirikus kutatásokat, hogy tudományos alapokra helyezze a nyelvi tanácsadást, és megfelelő alternatívát kínáljon fel a nyelv műveléssel szemben. 2002-ben Lanstyák Szabómihállyal együtt jelentette meg a *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában* c. tanulmánykötetet, amelyben a jogi lehetőségek és az empirikus kutatások eredményeinek bemutatásával és a további teendők felvázolásával megalapozták a szlovákiai magyar nyelvtervezés elméletét. Ez a későbbi nyelvtervezési gyakorlat háttereként szolgált. A különféle nyelvtervezési tevékenységek közül a Tanár úr nevéhez egyebek között a *Magyar értelmező kéziszótár* második, átdolgozott kiadásába bekerülő szlovákiai magyar szólista összeállítása fűződik. Nagyrészt neki köszönhető, hogy a szlovákiai magyar nyelvhasználat szavait ezen a reprezentatív kiadványon keresztül Magyarországon is szlovákiai magyar sajátosságként ismerhetik meg. Ennek hozadéka azonban nemcsak tájékoztató jellegű, hanem

elsősorban szimbolikus. Az üzenet lényege határon innen és túl, hogy a szlovákiai magyarok nem valamiféle elfajzott nyelvet beszélnek, hanem olyat, amely más nyelvváltozatok lexikai elemeihez hasonlóan szintén a magyar nyelv részét képezi. Ezzel párhuzamosan Lanstyák István főszerkesztésével kezdett alakulni a Termini magyar–magyar online szótár is, azzal a céllal, hogy egységes szempontrendszer alapján dolgozza fel a Magyarországgal szomszédos államokban élő magyarok szókincsét. A szótár 2007-től online elérhető, és mind a mai napig folyamatosan bővül. De a nyelvtervezésen belül nem feledkezhetünk meg a Tanár úr Pátria Rádióban tartott nyelvi ismeretterjesztő eladásairól és az Új Szóban megjelent hasonló tematikájú ismeretterjesztő cikkeiről sem.

Ugyanakkor a Tanár úr nem állt meg a nyelvi tanácsadásnál. Igazi tudós lévén kritikusan szemlélte saját megközelítését, és attól sem riadt vissza, hogy ezt átértékelje. Ez történt a nyelvtervezéssel is. Kijelentette, hogy nem a nyelvvel kell állandóan foglalkozni, hiszen az – mint később nevezte – egy *illuzórikum*, amely úgy igazából nincs is sehol. Sokkal fontosabb, hogy a hétköznapi beszélő nyelvi problémáinak a megoldásában segédkezzünk, és csak ezek alapján fogalmazzuk meg, milyen változásokat kell eszközölni ahhoz, hogy a problémák ne termelődjenek újra. Elvégre: hogy jön a nyelvész ahhoz, hogy eldöntse, mi okoz problémát a beszélőknek?! Ezzel a nyelvtervezés szinte észrevétlenül nyelvmenedzseléssé és nyelvi-probléma-megoldó tevékenységgé alakult. Az elméleti háttér már ugyan megvolt, főleg egyes prágai nyelvészek körében, ugyanakkor a Tanár úr ezt az elméleti keretet is alaposan górcső alá vette, és megfogalmazta a vele kapcsolatos fenntartásait. Bírálta a nyelvmenedzselés-elmélet leegyszerűsítő normafelfogását, kifogásolta, hogy az elmélet nem vesz tudomást a nyelvi ideológiákról, s arra a tényre is rámutatott, hogy az elmélet nem különíti el az ún. kuszá problémákat, amelyeket jellegükből adódóan nem lehet megoldani, csupán a problémahelyzet körülményein lehet javítani. Ezek közül a nyelvi ideológiák kérdésköre külföldön is az elmélet integráns részévé vált.

Ha a Tanár úr tevékenységét összességében nézzük, akkor a nyelvi ideológiák témáját jelölném meg munkássága talán legmeghatározóbb részének. Ez volt az a téma, amely több volt egy újabb kutatási területnél: olyan átfogó megközelítést hozott be a munkásságába (nem mellékesen a magyar nyelvi-ideológia-kutatásba is), amely lényegében minden korábbi tevékenységét új megvilágításba helyezte. Kíméletlen önkritikával állapította meg, hogy a magyar nyelv többközpontúságának leíró megközelítése (amelynek alapjait ő fektette le) szintén ideológiai alapokon nyugszik. Az ún. tudományos megközelítés sem ismeri „a nagy igazságot”, csupán az a kérdés, hogy milyen mértékben tudatosítjuk a nyelvi kérdésekkel kapcsolatos döntések következményeit, és hogyan lehet olyan döntéseket hozni, amelyek lehetőleg minél kevesebb embernek okoznak problémát. Még a Tanár úr publikációs listájánál is hosszabb az a lista, amelyben a különböző nyelvi ideológiákat azonosítja be különféle nyelvről vagy nyelvhasználatról szóló szövegekben. Ezt a megközelítést az általa vezetett nyelvészet órákba is szerve-

sen beépítette. A nyelvről alkotott ilyen-olyan, sokszor tudományosnak nevezett nézete-
ket is ideológiai alapú megközelítéseként tárgyalta, a nyelvészeti ismereteken túl egy
ilyen gondolkodásmódot is közvetítve, amely egyértelművé teszi, hogy – akárcsak más
humán tudományokban – a nyelvészetben belül sincsenek abszolút igazságok, csupán
többé vagy kevésbé igazolható vélekedések, illetve ezek gazdagsága.

A „gazdagság” a Tanár úr tevékenységét illetően kulcsfogalom – persze nem anya-
gi értelemben. Aki látta már valamelyik konferencia-előadását, tudja, hogy a rendelke-
zésére álló húsz perc alatt végigpörgetett sok tíz dia elsősorban arra való, hogy egy
gyors bepillantást adjon a feldolgozott téma összetettségébe. És aki ült már valamelyik
óráján, tudja, hogy a másfél órás előadás sem lehet elegendő egy téma lezárására. Az
általánosan készített egyetemi jegyzetek, mellékelt szövegek, útmutatók, szakirodalmi és
videólisták viszont lehetővé teszik, hogy ami nem hangzik el, bármikor hozzáférhető
legyen a diákok – vagy: most már mondhatom – az utókor számára is, hiszen az elmúlt
három évben az anyagait csaknem 20 egyetemi jegyzet formájában adta közre.*

Lanstyák István előadásai olyanok voltak, mint az egész életműve. Az anyag annyi-
ra gazdag és sokféle, hogy a megszabott terjedelmi korlátok átlépésével én is épp csak
egy gyors bepillantást adhattam belőle. Pedig a nyelvi változások kutatásáról, a fordí-
táselméleti munkáiról és a bibliafordító tevékenységéről még egy szót sem szóltam.
Ennek persze utána lehet nézni. Aminek viszont nem, és leginkább csak azok tudják,
akiket a Tanár úr tanított, az a precizitás és felelősségteljes viszony a saját munkánk-
hoz. Nincs az a kutatás és szöveg, amelyen ne lehetne még javítani, és nincs az az
adat, amelynek ne lehetne még jobban utánanézni. Ezeknek csak saját elszántságunk
mértéke s olyan gyakorlati szempontok szabnak határt, mint a leadási határidő vagy a
terjedelmi korlátok – újabban pedig a kutatókra erőltetett publikációs kényszer, amely-
nek értelmetlenségére több helyen is rámutatott (l. pl. a bibliafordításról szóló köte-
tének előszavát). Hiszen a gyors publikálás épp az általa oly hitelesen képviselt igé-
nyességet rombolja.

Kedves István! Tudom, nem szeretnél már fiatal kutatói ösztöndíjra pályázni. De
azt talán kívánhatom Neked, hogy a nyugdíjas éveid alatt is érezd magad olyan fiatal-
nak, hogy a megszabott korhatárt még sokáig – mint viccelődve mondani szoktad –
igazságtalanságként élhesd meg. A pozsonyi magyar tanszék nevében fogadd jókíván-
ságainkat az általad olyannyira várt nyugdíjas éveidhez! Kívánunk jó egészséget ahhoz,
amit szeretsz, sok derűs napot a kertedben, sok örömteli napot az unokáiddal, és
reméljük, még sokáig zavartalanul élvezheted azt az időt, amely az egyetemi kötelezett-
ségek hátrahagyásával felszabadult.

* Lásd: [https://fphil.uniba.sk/katedry-a-odborne-pracoviska/kmj/ magyar-nyelven-v-madar-
skom-jazyku/tanszeki-kiadvanyok/egyetemi-jegyzetek/](https://fphil.uniba.sk/katedry-a-odborne-pracoviska/kmj/ magyar-nyelven-v-madar-
skom-jazyku/tanszeki-kiadvanyok/egyetemi-jegyzetek/) (A szerk. megj.)

BAKI ATTILA
GYUROVSZKY LÁSZLÓ

KÉNYSZER HATÁSA ALATT

A (CSEH)SZLOVÁKIAI
MAGYARSÁG TÖRTÉNETE
A SZÁMOK TÜKRÉBEN
NÉPSZÁMLÁLÁSOK, VÁLASZTÁSOK
ÉS ISKOLÁK 1919–2024

Fórum Kisebbségkutató Intézet